

Bədii ədəbiyyatda dilin bütün vahidlərindən məqsədəuyğun şəkildə istifadə etmək vacib məsələlərdəndir. Bədii üslub obrazlı dildir. Bu üslubda ən əlverişli sözü və ya ifadəni tapıb işlətmək tələb olunur. Təsirlilik məqsədinə uyğun olaraq sözlər seçilir. Ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq leksik vahidlər müəyyənləşir. Leksik vahidlərin yaratdığı mənə çalarları mənə incəliklərini, obrazlılığı, ifadəliliyi və sözün təsir gücünü təmin edir. Bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlərin işlənməsi ədəbi dil baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onomastik vahidlərin tədqiqində zəngin mənbələrdən biri də bədii əsərlərdir. Azərbaycan ədəbiyyatı onomastik vahidlərlə zəngindir. Dilçilikdə onomastik vahidlərin poetik və üslubi xüsusiyyətlərini öyrənən sahə poetik onomastika adlanır. "Poetik onomastika onomastikanın mürəkkəb və maraqlı şöbəsi hesab edilməlidir. Poetik onomastik tədqiqatlar üslubi onomastik metoddan istifadə olunmasını tələb edir. Onomastikada üslubi metod isə bədii ədəbiyyatda xüsusi adların öyrənilməsinin üsul və qaydalarını şərh edir" (1.s. 3)

Onomalogiyanın maraqlı doğuran sahələrindən biri də poetik onomastikadır. Poetik onomastika Azərbaycan dilçiliyinin az öyrənilmiş sahələrindəndir. Bu günədək dilçiliyimizdə onomastik leksika sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Onomastik vahidlərin üslubi imkanlarının öyrənilməsi üslubiyyat, dialektologiya və başqa sahələrin öyrənilməsi baxımından da faydalıdır.

Dilçiliyin xüsusi adlardan bəhs edən şöbəsi – onomalogiyaya daxil olan və onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatda öyrənilməsi Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemlərindəndir. Bu məsələ müstəqillik illərində daha da aktuallaşıb. Akad. A.Axundov bu barədə yazır: "XX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycan dili onomastikasında köklü dəyişikliklərə rəvac vermiş amillərin nəzərdən keçirilməsi, müxtəlif mənbələrdən toplanan toponim, antroponomim və s. nümunələrin linqvistik təsnifatı müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında baş vermiş proseslərin elmi baxımdan qiymətləndirilməsi qarşımızda duran ən vacib məsələlərdən biridir" (2.s.5-6).

Son dövrlərdə Azərbaycan dilçiliyində ayrı-ayrı klassik və müasir ədəbiyyat nümayəndələrinin yaradıcılığına müraciət olunur. Məsələn, M.Adilov "Füzuli qəzəllərində xüsusi adların üslubi poetik xüsusiyyətləri", A.Paşayev "Nizami Gəncəvinin poetik antroponomimiyası", F.Bağirovanın "S.Rəhimovun əsərlərinin onomastik leksikası", D.Əliyevanın "M.S.Ordubadinin romanlarında onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətləri", Həmzəyeva E.H. "Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərində antroponomimlər", L.Piriyevanın "Molla Nəsrəddin jurnalında onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətləri", T.Vəliyevanın "M.Hüseynin onomastikası", Q.Mustafayevanın "Folklorda işlənən şəxs adlarının poetik xüsusiyyətləri", R.Babayevanın "Sabir şeirlərində xüsusi adların üslubi mövqeyi", R.Xalıqovun "Kitabi-Dədə Qorqud dastanları"nda antroponomimlərin struktur-semantik təhlili", Ə.Tanrıverdiyevin "Kitabi-Dədə Qorquda şəxs adları", E.Quliyevanın "Rəşiddədinin "Oğuznamə" əsərində antroponomimlər", F.Məmmədlinin "Bədii dilin estetik mənbələri", Ə.Mikayilovun "XIX əsrin II yarısında Azərbaycan ədəbi dilinin bədii üslubunun onomastikası (nəsr əsərlərinin əsasında linqvistik tədqiqat)və s. kimi tədqiqatlar bədii əsərlərin dilinin üslubi məqamları açmaq məqsədi daşıyır. (3.s.4-5)

Bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlər iki istiqamətdə öyrənilir: a) şifahi ədəbiyyatda onomastik vahidlər; b) yazılı ədəbiyyatda onomastik vahidlər.Şifahi ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlər yazılı ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlərdən fərqlənir. Bu baxımdan üslubi onomastikanın ən zəngin sahələrindən olan antroponomimika və toponimika daha geniş imkanları ilə seçilməkdədir. Ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin bədii yaradıcılığında öz əksini tapmış xüsusi adlar, onların komik təbiəti, surətlərin adları, yer adları və onların üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin müasir Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran vəzifələrdən biridir. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərdən istifadə edən hər bir yazıçı və şairin özünəməxsus yanaşma tərzidir. Onomastik leksikadan bədii əsərlərdə istifadə dilin onomastik mənzərəsinin aşkara çıxarmaqla yanaşı, əsərin yazıldığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaradır.

Şifahi ədəbiyyatda onomastik vahidlər müxtəlif məqamlarda işlənərək real və əfsanəvi planda işlənirlər. Yazılı ədəbiyyatda real adlar üstünlük təşkil edirsə də, uydurma adlara da təsadüf edilir. Hər bir şair və ya yazıçının özünəməxsus yaradıcılıq üslubu vardır. Onların yaradıcılıq keyfiyyətlərinin araşdırılması dildə onomastik vahidlərdən istifadənin yeni imkanlarını üzə çıxarır.

Adların üslubi imkanları barədə M.Səfərov qeyd edir ki, "Hər bir sənətkar yaradıcılığında uğur qazanmaq üçün sözə, o cümlədən, xüsusi sözlərə – onomastik leksikaya daxil olan dil vahidlərinə də həssaslıqla yanaşmalı, onların əsərin növünə və janrına, təsvir olunan hadisə və əhvalata uyğun gəlməsinə diqqət etməlidir. Çünki onomastik leksikaya daxil olan dil vahidləri digər söz qrupları kimi bədii dilə gəldikdən sonra üslubi çalılara malik olur. Bu isə sənətkarın həmin söz qruplarına necə yanaşmasından və istifadə etmək bacarığından çox aslıdır" (4. s. 123).

Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi adlardan komik vasitə kimi istifadə olunur. Buna əsasən, satirik əsərlərdə rast gəlinir. Bədii əsərlərdə yazıçının surətlərə ad verməsi müəyyən məqsəddə xidmət edir. Müsbət və mənfi surətə verilən ad əsərin janrı ilə bağlı olması ilə yanaşı həm də yazıçının həmin surətə münasibəti ilə əlaqədar olur.

M. Ə.Sabir öz yaradıcılığında bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəlmişdir. Onun bədii yaradıcılığında xeyli miqdarda antroponomim vardır ki, onlar yazıçının satirik üslubunun tələbləri ilə bağlıdır. M. Ə.Sabirin yaradıcılığında xüsusi adlardan müəyyən məqsədlə istifadə olunmuş və təqdim etdiyi surətin adı yazıçı üçün çox böyük üslubi mənə kəsb edir. Böyük şairin əsərlərində işlənmiş antroponomimlər daha çox onun satirik üslubunun gerçəkləşməsində oynadıqları rola görə diqqəti cəlb edir. Onlardan əsasən gültüş, kinayə və sarkazm yaratmaq üçün istifadə edir. Bədii əsərlərdə şəxs adından istifadə o zaman uğurlu olur ki, adla obraz bir-birini tamamlayır.

Böyük şair cəmiyyətin avamlığını, cahilliyini nəzərə çarpdırmaq üçün ənənəvi adlardan istifadə etmişdir: Xanbacı, Tükəzban, Xəndostu və s. Bu da Azərbaycan onomastikasının üslubi imkanlarının zənginliyini göstərir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edən XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı və publisistikasının inkişafında xüsusi xidmətlər göstərmiş "Molla Nəsrəddin" in banisi Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının həm ədəbi dil tariximizdə, həm də ədəbi dilimizin üslubi imkanlarının zənginləşməsində böyük rolu olmuşdur. O, satirik və yumoristik üslubun aparıcı və yaradıcı nümayəndələrindən biri olmuşdur. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslıqda, dilçilikdə dəfələrlə tədqiqat obyektinə olmuşdur. Cəlil

Məmmədquluzadə yaradıcılığı Azərbaycan üslubi onomastikasının zənginləşməsinə öz maraqlı töhfələrini vermişdir. Ədibin istifadə etdiyi onomastik vahidlər Mirzə Cəlil komizminin mühüm vasitələrdəndir.

Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin məzmununun zənginləşməsində onomastik vahidlərin rolu böyükdür. Yazıçının əldə etdiyi uğurların böyük bir qismi onomastik vahidlərdən xüsusən, antroponomim və toponimlərdən məqsədyönlü, lazımı səviyyədə istifadə etməsi sayəsində

¹¹⁵Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci

mümkün olmuşdur.

“Obrazlara ad vermə məsələsi satirik yazıçıdan daha çox düşünməyi, axtarmağı, daha artıq işləməyi tələb edir. Bədii əsərlərdə “danışmayan” ad yoxdur, lakin komik əsərlərdə bu cəhət, yəni obrazın səciyyəsi barədə hələ onun adında məlumat almaq, adın özünün obrazı müəyyən dərəcədə xarakterizə edə bilməsi aktı nisbətən qabarıq olur. Komik sənətin görkəmli ustaları bunun üçün daha uğurlu, daha münasib, ümumi isim kimi anlaşılan, bədii dildə və xalq dilində simvola çevrilə bilən adlar seçmək qüdrətinə malik olurlar. (5.s.48)

Bədii əsərlərdə toponimlər hadisələrin baş verdiyi məkanı bildirməklə yanaşı, müəyyən üslubi vəzifəni də yerinə yetirir. “Yazıçı keçmiş daha dolğun, hərtərəfli, tarixi koloriti və ruhu düzgün vermək üçün müəyyən hadisələr, epizodlar düşünür, tarixən bizə məlum olmayan insan adları ilə yanaşı, yer adları da tapır ki, buna bədii uydurma deyilir. (3.s. 100)

Toponimlərin üslubi xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün ayrı-ayrı şair və yazıçıların əsərləri tədqiqata cəlb olunmalı, geniş şəkildə təhlil edilməlidir. Bədii ədəbiyyatda işlənən toponimlərin çox böyük və zəngin üslubi poetik imkanları vardır. Onomastik tədqiqatlarda toponimlərin üslubi xüsusiyyətləri ilə bağlı problemlərə də toxunulmuşdur.

Toponimlərin bədii əsərdə üslubi keyfiyyət və çalar qazanması hər bir sənətkarın fərdi üslubundan asılı olur. Bədii ədəbiyyatda toponimlərin üslubi xüsusiyyətləri də, başlıca olaraq, iki istiqamətdə özünü göstərir: həqiqi, real, mövcud olan obyektləri ifadə edən toponimlər və uydurma, yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan toponimlər. Bədii ədəbiyyatda satirik üslubun aparıcı xüsusiyyətlərindən birini uydurma onomastik vahidlərdən geniş istifadə təşkil edir. Bədii ədəbiyyatda uydurma toponimlərin də geniş yer tutduğunu qeyd etmək lazımdır. Bədii əsərdə uydurma toponimlər müxtəlif üslubi funksiyaları yerinə yetirir. Mirzə Cəlil yaradıcılığında uydurma toponimlər müxtəlif üslubi funksiyaları yerinə yetirməsi ilə diqqəti cəlb edir. Ədibin bədii yaradıcılığında uydurma toponimləri bu baxımdan qiymətləndirən A.Qurbanov yazır: “Bədii əsərdə onomastik vahidlərin seçilməsinə yazıçılar şüurlu münasibət bəsləyirlər, onları əsərin məqsədi ilə uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində işlənmiş İtqapan, Ulağlı, Zumalı kənd adlarını ədib təsadüfən işlətməmiş, inqilabdan əvvəl xalqın mədəni geriliyinin, savadsızlığının, avamlığının timsalı kimi həmin adları seçmişdir” (6. s, 12).

Böyük ədibin bədii əsərlərində işlənmiş yer adlarının üslubi imkanları çox zəngindir. Bu baxımdan örnək kimi İtqapan, Dovşantutan, Danabaş toponimlərini göstərə bilərik. “Danabaş” uydurma toponimdir. Xalq arasında hər hansı bir adamın intellektual cəhətdən savadsızlığını bildirmək üçün ona “danabaş” deyirlər. Ədib danabaş sözü ilə kəndi adlandıraraq və bu uydurma toponim ilə kəndəki ictimai geriliyi, cəhaləti, ətaləti nəzərə çatdırmaq istəmiş və bu məqsədinə sözün üslubi çaları vasitəsilə çox gözəl nail olmuşdur.

Onomastik vahidlərin rəngarəng üslubi imkanları və çalarları yazıçı və şairin əldə etdiyi uğurun əsas qaynaqlarından

birdir.

ƏDƏBİYYAT

1.Paşayev A.M. Nizami Gəncəvinin poetik adlar aləmi (Poetik antroponimika) – Bakı: “Mütərcim”, 2010, 208 s.

2.Axundov A. “Ön söz” Azərbaycan onomastikasında gedən proseslər: Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 2008

3.Quliyeva Z. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii əsərlərində şəxs və yer adlarının üslubi xüsusiyyətləri. Bakı. 2017. 135 s. dis.

4.Səfərov M. Bədii üslub və onomastik leksika. Azərbaycan onomastikasını problemlərinə həsr olunmuş VII elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 2000, “ADPU”, s.123

5.Kazımov Q. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, II cild, Bakı: “Nurlan”, 2008, 478 s.

6.Qurbanov. A. Azərbaycan onomologiyasının əsasları. II c. Bakı. 2019. 431 s.

Açar söz: onomastik vahid, poetik onomastika, antroponim, toponim, üslub

Xülasə

Bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlərin işlənməsi ədəbi dil baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan ədəbiyyatı onomastik vahidlərlə zəngindir. Dilçilikdə onomastik vahidlərin poetik və üslubi xüsusiyyətlərini öyrənən sahə poetik onomastika adlanır. Bu günədək dilçiliyimizdə poetik onomastik leksika sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Onomastik vahidlərin üslubi imkanlarının öyrənilməsi üslubiyyat, dialektologiya və başqa sahələrin öyrənilməsi baxımından da faydalıdır. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərdən istifadə edən hər bir yazıçı və şairin özünəməxsus yanaşma tərzidir. Onomastik leksikadan bədii əsərlərdə istifadə dilin onomastik mənzərəsinin aşkara çıxarmaqla yanaşı, əsərin yazıldığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaradır. Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi adlardan komik vasitə kimi istifadə olunur. Buna əsasən, satirik əsərlərdə rast gəlinir. Bədii əsərlərdə yazıçının surətlərə ad verməsi müəyyən məqsədə xidmət edir. Müsbət və mənfi surətə verilən ad əsərin janrı ilə bağlı olması ilə yanaşı həm də yazıçının həmin surətə münasibəti ilə əlaqədar olur. Bədii əsərlərdə toponimlər hadisələrin baş verdiyi məkanı bildirməklə yanaşı, müəyyən üslubi vəzifəni də yerinə yetirir. Bədii ədəbiyyatda işlənən toponimlərin çox böyük və zəngin üslubi poetik imkanları vardır. Onomastik tədqiqatlarda toponimlərin üslubi xüsusiyyətləri ilə bağlı problemlərə də toxunulmuşdur. Toponimlərin bədii əsərdə üslubi keyfiyyət və çalar qazanması hər bir sənətkarın fərdi üslubundan asılı olur. Onomastik vahidlərin rəngarəng üslubi imkanları və çalarları yazıçı və şairin əldə etdiyi uğurun əsas qaynaqlarından biridir.

Summary

Poetic onomastics.

The development of onomastic units in the literary literature is of particular importance in terms of literary language. Azerbaijani literature is rich in onomastic units. The field of study of the poetic and stylistic features of onomastic units in linguistics is called poetic onomastics. To this day, poetic onomastic lexemes have not been systematically investigated in our linguistics. Studying the capabilities of onomastic units is also useful in terms of learning styles, dialectology and other areas. Every writer and poet who uses onomastic units in fiction has his or her own unique approach. The use of onomastic vocabulary in artistic works not only reveals the onomastic picture of the language, but also provides some insight into the socio-political context of the work. Special names are used as comics in Azerbaijani literature. It is found in satirical works. The name of the writer in the works of fiction serves a particular purpose. The positive and negative name is associated with the genre of the work, but also with the writer's attitude. In art works, toponyms, in addition to reporting the location of events, also have a specific style. The toponyms used in the

literary literature have a great and rich poetic potential. Problems with the characteristics of toponyms in onomastic studies have also been addressed. The quality and style of toponyms in artistic work depends on the individual styles of each artist. The colorful styles of onomastic units and their colors are one of the main sources of success for the writer and poet.

Key words: *onomastic unit, poetic onomastics, anthroponym, toponym, style.*

Резюме

Поэтическая ономастика

Развитие ономастических единиц в литературной литературе имеет особое значение с точки зрения литературного языка. Азербайджанская литература богата ономастическими единицами. Область изучения поэтических и стилистических особенностей ономастических единиц в лингвистике называется поэтической ономастикой. По сей день поэтические ономастические лексикемы систематически не исследовались в нашей лингвистике. Изучение возможностей ономастических единиц также полезно с точки зрения стилей обучения, диалектологии и других областей. Каждый писатель и поэт, использующий ономастические единицы в художественной литературе, имеет свой собственный уникальный подход. Использование ономастической лексики в художественных произведениях не только раскрывает ономастическую картину языка, но также дает некоторое представление о социально-политическом контексте произведения. Специальные имена используются как комиксы в азербайджанской литературе. Это найдено в сатирических работах. Имя писателя в художественных произведениях служит определенной цели. Позитивное и негативное имя связано как с жанром произведения, так и с отношением писателя. В произведениях искусства топонимы, помимо сообщения о местонахождении событий, также имеют особый стиль. Топонимы, используемые в литературной литературе, имеют большой и богатый поэтический потенциал. Проблемы с характеристиками топонимов в ономастических исследованиях также были рассмотрены. Качество и стиль топонимов в художественном произведении зависит от индивидуальных стилей каждого художника. Красочные стили ономастических единиц и их цвета являются одним из основных источников успеха для писателя и поэта.

Ключевое слово: *ономастическая единица, поэтическая ономастика, антропоним, топоним, стиль.*

Rəyçi: dos.E.Vəliyeva